

I.

VÝZNAM STUDIA STARŠÍ LITERATURY

L iteratura¹⁾ má v kulturním životě postavení přímo klíčové a bývá obecně pokládána za hlavní představitelku národní vzdělanosti. Proto také je v popředí zájmu lidovýchovných pracovníků práce s knihou a znalost literatury patří k obecnému vzdělání. Na všeobecně vzdělávací škole je věnována literární výchově značná pozornost a do osnov jsou zařaděny literární dějiny. Sčítlost je jedním z hlavních znaků vzdělanosti moderního člověka a obecně se uznává potřeba, aby byl dospívající člověk schopen sám se orientovat v kulturním bohatství literární tvorby a aby dovedl literární dílo správně chápat.

To ovšem klade vysoké nároky na teoretické propracování všech základních otázek literárního procesu i konzumpce literárních děl. K této teoretické práci chci přispět i svou knihou; zabírá sice poměrně omezený úsek literárního vývoje, je to však úsek nadmíru důležitý už proto, že tvoří historický základ veškeré práce literárně-teoretické i literárně-historické. Jeho důležitost ještě vzrůstá tím, že jde o pole nedostatečně zpracované, a proto málo známé nejen širšímu okruhu zájemců o literární historii, ale i značné části literárních kritiků, ba i literárních historiků.

1. Místo literatury v kulturním životě

V úvodních výkladech je třeba zamyslet se nad tím, proč má literatura v kulturním životě tak důležité postavení a zda se toto postavení v historickém vývoji měnilo. Zde rozhodují nepochybně tři hlavní činitelé, a to vázanost literatury na národní jazyk, její schopnost obejmout celou širší životní problematiku a konečně poměrně široké možnosti konzumpce literárního díla. Všimnu si všech těchto faktorů.

¹⁾ Pokud používám termínu „literatura“ bez bližší specifikace, mám na mysli (ve shodě s běžným pojetím) celý rozsah umělecké slovesné tvorby. V starších dobách, kdy ještě nebyla slovesná tvorba diferencována na uměleckou a odbornou, míním tu část tvorby, ze které se později umělecká literatura vyvinula.

Vázanost literárního projevu na národní jazyk je dnes pocífována jako něco samozřejmého, o čem není třeba diskutovat. Česká literatura je pro dnešního čtenáře literatura psaná česky. Z vázanosti na národní jazyk vyplývá především to, že se literární projevy psané určitým jazykem obracejí zpravidla jen k národní pospolitosti užívající tohoto jazyka.²⁾ To už samo naznačuje poslání literárních projevů psaných určitým jazykem. Z užití národního jazyka však vyplývají i určité zvláštnosti uměleckého výrazu. Např. verš vzniká stylizací některých prvků konkrétního jazyka, a proto typická „národní“ veršová forma není možná mimo rámec určitého jazyka a je pochopitelná jen v rámci určitého jazyka.³⁾ Podobně je tomu u prózy, i když tam souvislost jejích specifických útvarů s určitým jazykem není na první pohled stejně nápadná jako u verše. Přesto je však každému jasné aspoň tolik, že správné pochopení výrazového umění prozaického díla je možné jen tomu, kdo dobře ovládá daný jazyk. Bez dokonalé znalosti jazyka lze sice sledovat např. dějovou linii u epiky psané prózou, ale jemnosti ve vyjadřování nutně uniknou. Protože však zvláštnosti ve vyjadřování nejsou samoúčelné, nýbrž jsou nositelkami významu, nedokonalá znalost jemných odstínů jazyka znemožňuje plné porozumění obsahu (jestliže ovšem neztotožňujeme primitivně „obsah“ s „dějem“).

Vázanost literárního projevu k národnímu jazyku v historickém vývoji prošla jistými změnami. Lze říci, že se pro naše písemnictví vyvinula teprve během středověku, vlastně až po husitství a díky husitství. V nejstarších obdobích této vázanosti nebylo. Díla sloužící kulturním potřebám našich předků byla napsána staroslověnsky, později latinsky, zčásti — a to v různých dobách — i německy; latina sloužila části publika až do nové doby, Dobrovský vydal např. ještě r. 1822 latinsky své dílo o staroslověnštině (*Institutiones linguae slavicae dialecti veteris*).

Tento nedostatek vázanosti národního písemnictví k národnímu jazyku nesmíme však z hlediska slovesné kultury jako celku přeceňovat. Musíme totiž počítat s tím, že oblast textů vytvářejících slovesnou kulturu nelze obecně ztotožňovat s oblastí textů tradovaných písemně, jak je tomu v dnešní době. Jestliže si uvědomíme, že slovesnou kulturu vytvářelo a představovalo po dlouhá staletí hlavně mluvené a ústně tradované slovo, tzv. ústní slovesnost, jeví se nám celá otázka užívání cizího jazyka v písemnictví jinak, než jak by se jevila v literárním životě dnešním. Ústní slovesnost byla v nejstarší době výrazem myšlení a citění zdrcující většiny národní pospolitosti a srozumitelná byla pospolitosti celé. Písemnictví naproti tomu sloužilo zprvu jen tenké vrstvě, bylo jevem omezeným na část příslušníků vlád-

²⁾ Zvláštní postavení mají tzv. „koloniální“ jazyky, např. angličtina nebo francouzština. Ale i u těchto jazyků v oblasti literatury krásné stojí na prvním místě zřetel k vlastnímu publiku, „koloniální národy“ si vytvořily v období cizí nadvlády zpravidla svou vlastní uměleckou tvorbu. — Jiný zvláštní případ nastává tam, kde mluví určitým jazykem obyvatelstvo několika států (angličtina, španělština), a kde se proto počítá s vývozem literatury. Pro naše kulturní poměry však tyto případy nepadají v úvahu, a proto od nich abstrahuji.

³⁾ O tom srov. můj *Úvod do teorie verše*, 2. vyd. 1958, str. 15—18; tam jsou i další bibliografické odkazy.

noucí třídy. Protože tedy ústní slovesnost představovala slovesnou tvořivost srozumitelnou celé národní pospolitosti, byla právě ona hlavní představitelkou slovesné kultury. A pro tuto ústní tvorbu platilo to, co jsem vytkl pro dnešní literaturu: vázanost k národnímu jazyku. Vázanost k národnímu jazyku lze tedy pokládat za konstantní znak slovesného projevu. Slovesné umění je od svého počátku spjato s určitou národní pospolitostí a samou svou podstatou je uměním národním.

Druhým činitelem, který jsem vytkl jako podstatný pro klíčové postavení literatury v národním životě, je její schopnost obejmout celou problematiku národní pospolitosti. Literatura dovede zpracovat i témata nedostupná jiným uměním, není omezena možnostmi svého materiálu, resp. je nejméně omezena ze všech uměleckých projevů, pokud jde o tematiku. Kromě toho je literatura schopna zprostředkovávat i poznání vědecké. Dnes se sice dělívá literatura na „krásnou“ a „odbornou“ ale toto dělení je do jisté míry umělé, neboť snad každý, kdo čte literaturu odbornou, čte i literaturu krásnou. Už proto na sebe obě tyto větve nutně působí, hlavně beletrie vtahuje do sebe jisté prvky literatury odborné a zčásti přejímá její funkci. Některá zábavná díla přímo předpokládají jistou znalost odbornou, např. fantastické a utopistické romány a povídky. Na druhé straně existuje oblast literatury populárně naučné, která se snaží užívat pro naučné cíle beletristické formy. Ostatně protiklad literatury odborné a literatury krásné neexistoval vždycky, v literárním vývoji pozorujeme, že původně obě tyto větve splývaly a oblast literatury krásné se začala od oblasti literatury odborné oddělovat poměrně pozdě.

Literatura se může stát majetkem celé národní pospolitosti teprve tehdy, když se vytváří její vázanost k národnímu jazyku, neboť teprve tehdy se stává srozumitelnou a tím i potenciálně přístupnou všem příslušníkům národní pospolitosti a celá pospolitost v ní může promlouvat. Přitom ovšem promlouvají v literatuře zájmy představitelů protikladných společenských sil a tak si vytváří třídní společnost v mezích literatury užívající jednoho jazyka literatury dvě, sloužící antagonistickým složkám uvnitř národní pospolitosti. I to je ovšem výsledkem vývoje. Pravěká ústní slovesnost mohla již pro své sociální zakotvení odpovídat na veškerou problematiku etnického celku, ve kterém byla vytvářena, se zrodem a rozvojem třídní společnosti se však slovesný život diferencoval, neboť vznikající písemnictví vyjadřovalo jen omezené zájmy, jak to bylo dáno již jeho třídní výlučností. Tím se v mezích slovesné tvorby oddělovalo písemnictví (jako složka slovesné kultury sloužící vládnoucí vrstvě a jejím exponentům) od slovesnosti ústní a obě tyto větve slovesné tvorby se začleňovaly do života společnosti odlišně. Písemnictví směřovalo k tomu, aby se stalo hlavním představitelem slovesného života vládnoucí třídy, a naopak.

V historickém procesu se značně měnil i způsob konzumpce slovesných projevů. Dnes je krásná literatura nejmasovějším uměním, protože má možnost být vnímána téměř v každé době a na každém místě. Čteme nejen v hodinách odpočinku, ale i při cestě do práce nebo z práce, v čekárně u lékaře atd. Vnímání tištěného (nebo psaného) slovesného díla není dnes vázáno na předváděcí těleso, jako je tomu u děl

hudebních, ani na určitý čas nebo na určité prostředí, jako je tomu u divadelního představení nebo u děl výtvarného umění: vnímání literárního díla předpokládá jen knihu (nebo časopis) a světlo.

Také tento rys se postupně vyvíjel, a to tím, že se možnosti konzumpce literárních děl stále zvětšovaly. Písemnictví bylo původně dostupné jen zlomku publika a slovesnost šířená ústně — aspoň pokud jde o delší, převážně epické útvary — byla zase vázána na přítomnost přednášečovu nebo vypravěčovu. V historickém vývoji se přesouvalo stále více těžiště ze slovesnosti ústní do písemnictví a kniha se stávala stále více přístupnou. I tento dlouhý proces musí historik literatury sledovat a při výkladu literárních dějin musí stopovat, jak se měnil literární život.

Uvedené zvláštnosti literárního života v starší době, jimiž se literární život lišil od literárního života dnešního, budou mimo jiné námětem dalších kapitol. Předem si však chceme — jako východisko dalších úvah — položit otázku užší a skromnější, zda může mít starší literatura význam i pro současnost, zda vytvořila nějaké hodnoty, které jsou schopny i dnes života, a zda její studium není samoučelný přepych, jak se někdy domnívají ti, kterým není její problematika známa.

2. Starší literatura a dnešek

Viděli jsme, že vázanost literatury k národnímu jazyku je plně vyvážena schopností slovesných projevů obejmout co největší šíři života a poměrnou snadností konzumpce literárních děl. Pro tyto vlastnosti je literatura přes svou národní specifčnost — nebo snad právě pro ni — zároveň uměním spojujícím různé národy. Literární díla často překládáme a četba přeložených děl je dnešnímu čtenáři samozřejmostí. Právě skrze literaturu poznáváme nejlépe kulturu cizích národů a boje jejich lidu. Překladová literatura se tak stává vlastně součástí literatury národní. Po překladech je přímo hlad a vydavatelská praxe se snaží ze všech sil jej ukojit. Ale právě zde se ukazuje jeden zjev málo potěšitelný: podle vydavatelské praxe by se mohlo zdát, jako by neexistovala literatura předobrozenské doby. Zatím co se vydávají v desetitisícových nákladech různá díla přeložená — a to nejen současná, ale i starší — a spisy našich klasiků dosahují nákladů dříve neslýchaných, starší literatura je popelkou. Vydavatelská praxe vypadá, jako by naše živé písemnictví začínalo teprve obrozením a všechno, co vytvořila dřívější století, jako by nebylo více než neužitečná přítěž pro dnešního čtenáře a dnešní knižní trh, jako by šlo o záležitost ryze exkluzivní, která má význam nanejvýše pro úzký okruh specialistů vzdálených pulsu dnešního dne.

Staročeská literatura jako součást literárního dneška — to zní na první poslech paradoxně. Nezapomínejme však, že literární dnešek netvoří jenom to, co nově vzniká, ale i to ze starší literární produkce, co je v oběhu. Literární život určité doby a její literární kultura je dána právě tím, že v čtenářském povědomí jsou

vedle nově vznikajících děl starší díla tvořící kulturní dědictví. Zde je však podle mého mínění v našem kulturním životě cosi nezdravého, protože si často kulturní dědictví příliš pohodlně zjednodušujeme na odkaz klasiků 19. století a lehkomyslně se vzdáváme hodnot starších. Zapomínáme však, že by tomu mělo být v literatuře obdobně, jako je tomu v stavitelství. Co vytváří charakteristický profil našich měst? Je to právě splývání památek minulých věků se současností. Zvláštní ráz dnešního českého města nevytvářejí jen jeho moderní sídliště, ale také staré renesanční a barokní štíty spolu s gotickými věžemi. Právě v tomto spájení odkazu minulosti s moderním dneškem je nenapodobitelná a neopakovatelná tvářnost našich měst. Jsme hrdí na jejich minulost; však také máme proč být hrdí! Vzpomeňme si např. na pohled z Josefské ulice v Brně směrem k Petrovu: vidíme před sebou nejen domy z doby secese a moderní schodiště vedoucí k muzeu, ale také barokní sochu z františkánského kláštera, renesanční loubí a dominantu gotického Petrova. Zde se spojuje v ladný a jedinečný celek několik stylů — dědiců několika dob.

Podobně by tomu mělo být i v literárním životě. Starší literaturu by měl znát nejen odborník (ať už literární historik, filolog nebo kritik), ale starší literatura by se měla stát aspoň ve svých hlavních dílech opravdu živou součástí naší dnešní národní vzdělanosti. Jestliže ji dnešní čtenářská obec málo zná, je to jen k její škodě. Nepochybuji, že by v starší literatuře našla hodnoty, které mluví i k dnešku; je pouze třeba naučit se na ně správně podívat.

A po té stránce nebylo v naší literární vědě dosud tolik pochopení pro starší literaturu, kolik ho být mohlo a mělo. Přímou to bije do očí ve srovnání s prací našich výtvarníků, kteří renovují staré stavitelské a výtvarné památky. A přitom nové vydání starého literárního díla stojí jen zlomeček toho, kolik stojí oprava historické památky, nehledě k tomu, že se část peněz při prodeji knihy vrátí. Ovšem, nestačí jen vydávat staré památky, je třeba také naučit dívat se na ně. Tak jako má starý hrad odborného průvodce a jako učíme publikum „poslouchat hudbu“, měli bychom učit publikum kulturně číst. Když se mohou konat zájezdy s klasičtým hudebním pořadem na vesnice, proč bychom nemohli udělat něco obdobného i pro starší literaturu? Při nejmenším bychom měli pamatovat na vydávání „průvodců“ po literárních památkách v podobě populárně psaných příruček, které by učily širší čtenářskou obec dívat se správně na naši starší literární kulturu a osvojovat si její bohatství. Při kurzorické četbě literárního díla se příliš soustřeďujeme na jeho děj a tak nám bezděky uniká jeho umění jazykové a kompoziční; u starší literatury musíme kromě toho přibližovat čtenáři i sám její obsah, protože jde o díla odrážející život, který se velmi často podstatně liší od života našeho.

Že je to neplodný historismus? Omyl. V zájmu o starší literaturu není o nic víc „neplodného“ historismu než např. v bádání archeologickém a historickém vůbec. Archeologie i historie umění našly své místo v dnešním společenském dění, ale na starší literaturu se dosud zapomíná. A přece má podnětný význam i pro

dnešek: podobně jako se nám stává pobídkou pro dnešní práci kulturní dědictví v oblasti výtvarné, mohlo a mělo by se nám stát vzpruhou a příkladem i úsilí našich předků v oblasti literární. Bylo by třeba zamýšlet se nad velikostí úkolů, které si kladli, a nad jejich úspěchy i neúspěchy. Právě toto sledování by mohlo být pobídkou i pro současné literární snahy.

Jak je tomu dnes s uváděním starší literatury do oběhu? Bez nadsázky se dá říci, že v naší literární minulosti bylo vytvořeno nepoměrně více kulturních hodnot schopných života, než kolik je zpřístupněno širšímu čtenářstvu. Pro moderního čtenáře jsou stará díla vydávána přístupnější formou jen v nepatrné míře a z vědeckých vydání, kterých je ještě méně, nemůže širší publikum vyžít skoro nic. Ale ani to minimum, které je zpřístupněno v nových edicích, nenachází dost širokou čtenářskou základnu, a to už nedává špatné vysvědčení jen naší ediční praxi, nýbrž i našim čtenářům. Alexandreida, Dalimilova kronika, staročeské satiry, Kosmova kronika, abych uvedl jen některé příklady, jsou vesměs díla dodnes zajímavá, ale širokému publiku málo známá a dosud se nestala součástí literárního dneška.

Mnozí čtenáři se snad zaleknou staré češtiny nebo domnělé „nezáživnosti“ starší literatury. Ale to je zbytečný strach. Jazykové potíže nejsou veliké, zvláště počínajíc dobou husitskou nepadají téměř v úvahu. Ani odlehlost doby, kterou stará literatura odráží, nemůže být opravdu vážnou překážkou. Stačí jen vzpomenout, kolik máme čtenářů historických románů. Napadlo jim, že stejné, ba hlubší prožitky dává četba vybraných soudobých pramenů? Aspoň jeden příklad. Všichni známe Jiráskovo Temno. Víme, že se lid bránil náporu násilně šířeného temna v pobělohorské době, a obdivujeme jeho boj. Známe však projevy tehdejší slovesné tvořivosti našeho lidu? Známe projevy zobrazující a odrážející jeho hrdinný zápas? A přece základní památky byly vydány v posledních letech a zde není třeba obávat se jazykové odlehlosti, jazyk těchto textů je srozumitelný skoro do posledního slova.

Máme bohaté kulturní dědictví, ale mnozí z nás je nechťi užít. Proto by se mělo stát prvořadým úkolem naší kulturní politiky nové uvádění živého kulturního dědictví do oběhu. Odborníci by měli bedlivě zvažovat, co je ze starší tvorby opravdu živé a co může ještě dnes reprezentovat naši starou literární kulturu na poli domácím i mezinárodním. Vždyť díla naší středověké literatury nejsou o nic méně vzdálena dnešku než např. Homér, Ovidius nebo Nestor. Jaký je však rozdíl v poměru publika k těmto zjevům! Znalost Homéra, Ovidia a podobných velikánů se u vzdělance předpokládá, nebo aspoň nikdo nepochybuje o tom, že to byli slavní literární tvůrci, že to byli velikáni. A naše stará literatura? Většinu jejích děl nezná naše publikum (a to i vzdělané) ani podle jména. Ba i odborníci v literární historii naši starou literaturu přehlížejí téměř okázale.

V naší literární minulosti jsou zjevy a jména, kterých máme často plná ústa, jejichž příkladu se dovoláváme, ale o nichž máme z vlastního poznání představu jen velmi matnou nebo vůbec žádnou. Tak třeba z počátků naší vzdělanosti je nepochybně znám význam slovanského písemnictví na naší půdě. Slovanské kořeny

naši vzdělanosti jsou odhalovány s miliónovými náklady prehistoriky ve vykopávkách. Tisíce turistů vykopávky navštěvuje, čteme o nich v denním tisku, vidíme z nich snímky ve filmových žurnálech. A v literatuře? Slovanské kořeny našeho písemnictví jsou kulturní čin, který nemá obdoby mezi evropskými literaturami svým dosahem i obsahem. Známe však tuto tvorbu z vlastního poznání? *Život Konstantinův* a *Život Metodějův* jsou pro většinu našeho publika neznámé pojmy a pro zbylou část našich čtenářů jsou to patrně jen pouhé tituly. Nebo si připomeňme takové osobnosti, k jakým patří Kosmas. Je to nepochybně postava evropského formátu. Středověký spisovatel, který vstoupil do evropských literárních dějin. A kolik z nás zná jeho kroniku? Nebo dále: nikdo nepochybuje o významu Jana Husa. Snad každý zná z četby Jiráskovy romány z husitské doby, tisíce lidí navštěvují obnovenou Betlémskou kapli → ale kolik našich lidí si něco z Husa přečetlo? A přece třeba takové *Knižky o svatokupectví* nejsou žádným odtaziťým traktátem, ale obsahují mnoho poučného pro soudobý život. Máme často plná ústa revolučního odkazu husitství, ale jen málokdo zná něco z literatury této doby z vlastního názoru. Pak se nám ovšem i celý revoluční odkaz husitství stává jen planou frází, neboť jeho konkrétní obsah neznáme z vlastní četby a přejímáme jen hotové abstraktní soudy. A nejinak je tomu s Komenským. Kolikrát překvapí, jak jeho dílo znají cizinci. Kdybychom však zkoumali, kolik z našich učitelů četlo z něho o něco více než stránkovou ukázkou v čítance, dopadlo by to velmi nepříznivě. A přece ani Komenský nebyl jen spisovatel náboženských traktátů nebo vychovatelských příruček. Některé stránky jeho *Labyrintu* patří k acidilům naší krásné prózy a nebyly dosud překonány. Kolik našich spisovatelů je však opravdu zná? Mluvit o passéismu vypadá revolučně, ale často je to jen silácká fráze zahalující ignoranci.

Pokud jde o zájem o starší literaturu, mohla by nám být pobídkou věda polská. Ta vychází ze dvou metodologických zásad: 1. že výklad o charakteru a také ideologii určité epochy není možný bez analýzy dějin epochy předchozí a 2. že novodobá literární věda se musí stále víc opírat o výzkum jazyka a jeho stylistických forem.

Tyto postuláty vedou k tomu, že se v *Instituto Badań Literackich* již po desetiletí pracuje na slovníku polštiny 16. století, který je plánován jako rukověť pro literární bádání; podílí se na něm 5 pracovníků se 40 pracovníky a předpokládá se, že redakce hesel si vyžádá ještě dalších deset let práce. Po řadu let se vydává nová série Biblioteki Pisarzów Polskich (XVI i XVII wieku), obsahující fototypické edice s obsírným komentářem a s úplným indexem slov; do r. 1960 v ní vyšlo 10 svazků. Od roku 1959 vychází sborník „Średniowiecze. Studia o kulturze“ a připravuje se řada monografických prací se středověkou tematikou. Do 1960 vyšlo sedm svazků sborníku „Studia staropolskie“ *Państwowy Instytut Wydawniczy* má speciální redakci staropolskou, která v posledních sedmi letech vydala všechna díla J. Kochanowského (pětkrát!), díla Wacława Potockého, Zbigniewa Morsztyna, prózu rané renesance, staropolská dramata, staré polské facetie, Paměti Ch. Paska, díla renesančních básníků a mnoho věcí drobnějších.

Jako příklad marxistických studií se širokým badatelským obzorem možno uvést práci K. B u d z y k a „Przełom w rozwoju wiersza polskiego. Biernat z Lublina“ (v jeho knize „Studia z zakresu nauk pomocniczych i historii literatury polskiej“, Wrocław 1956).

3. Důležitost studia starší literatury pro vytříbení metod literárněvědné práce

Nezájem převážně části literárních historiků a literárních kritiků o problémy starší literatury je tím více politováníhodný, že právě studium starší literatury je neobyčejně podnětné po metodologické stránce a může se proto stát dobrým úvodem do metodologie literární vědy vůbec. Starší literatura je totiž součástí vývojového procesu, který stále pokračuje a není ukončen ani dnes; vždyť starší literatura není hermeticky oddělena od literárního dneška, ale ve skutečnosti tvoří nedílnou součást literatury tzv. nové, protože význam jejích největších zjevů sahá až do naší přítomnosti. Proto také hlubší poznání vývoje „nové“ literatury není možné bez základní aspoň znalosti vývoje literatury „starší“, ba je jí přímo podmíněno. Každý vývojový proces, který chceme správně postihnout, musí být sledován po celou dobu svého průběhu. Na základě krátkého vývojového úseku nelze průběh celého procesu správně postihnout, v tom případě by nám hrozilo zkreslení. To je abeceda vědeckého přístupu ke zkoumané problematice; osvojily si ji všechny vědy, zdá se však, že literární historie zde dosud pokulhává.

Mohlo by se zdát, že pro poslední vývojový úsek stačí studium tohoto úseku samotného a že např. literární historik zabývající se monograficky historií posledních desetiletí může postihnout vývojový proces tohoto období jen na základě znalosti soudobé literatury. Ale není tomu tak, i sebekratší část vývojové křivky lze spolehlivě narýsovat jen tehdy, jestliže sledujeme průběh vývojového procesu v co nejděším rozpětí.

Jestliže se naučíme dívat na dnešní literární snažení z dlouhé vývojové perspektivy, ubráníme se jednostrannému nehistorickému pohledu, který nutně vede ke zkreslování jednotlivých vývojových fází a tím i k nesprávnému chápání některých tvárných prostředků, které se zdají na první pohled „nadčasové“. Uvedu aspoň jeden příklad na to, jak týž prostředek může mít v časovém průběhu zcela jiný význam v různých obdobích. Moderní satira často užívá ke komickému účelu slovních hříček. Jejich komika spočívá v tom, že se odhaluje zvuková podobnost slov označujících pojmy nebo věci navzájem velmi odlehlé, často přímo protikladné. U moderní slovní hříčky se tedy odhaluje nahodilý vztah mezi zvuky sice podobnými, ale označujícími odlišné věci. Ve středověku tomu bylo jinak. Středověk se domníval, že odhalování zvukové podobnosti slov odhaluje vztah mezi předměty, které jsou těmito slovy označovány, že tedy nejde o vztah nahodilý, nýbrž bytostný. Zvuková podobnost slov se jevila středověkému člověku jako věc podložená metafysicky. Bez znalosti středověkého myšlení a středověké poetiky by se mohlo snadno stát, že budeme klást slovní hříčku soudobého satirika do téže roviny jako slovní hříčku ve středověku, tj. že budeme v obou prostředcích vidět prostředek stejného druhu. Pak ovšem může dojít i k takovému absurdnostem, že se odůvodňuje užívání slovních hříček v současné literatuře poukazem na to, že jich užíval i mistr Jan Hus. A zatím je podobná pouze forma, obsah je zcela jiný.

Studium staré literatury nás učí také tomu, že je třeba interpretovat text na základě znalosti soudobého myšlení a celkové kulturní situace své doby. Mohlo by se zdát, že nehistorický pohled hrozí jen při studiu literatury staré a že při literatuře nové nepadá v úvahu zkresení na základě neznalosti soudobého myšlení. To je však zdání povrchní. Nikdo nepochybuje o tom, že správné porozumění dílu předpokládá znalost celého sociálního a kulturního prostředí dané doby: studovat literaturu jako odraz můžeme přece jenom tehdy, jestliže víme, co odrážela. V praxi si však jen málokdo uvědomuje, jak je dnes těžké vyvolat si představu sociální a kulturní situace třeba před pouhými třiceti roky. A přece na takové nesprávné chápání narážíme často a tím se hrubě zkrsluje tvorba autorů, která je dosud v oběhu jako nesporně živá součást literárního dneška.

Další důvod, pro který je studium starší literatury podnětné pro vytříbení metod literárněhistorické práce, spočívá v tom, že se starší literatura vyvíjela v dlouhém časovém rozpětí a přitom je počet textů, s nimiž literární historik pracuje v jednotlivých obdobích, menší než počet textů, které vznikly v stejně dlouhém časovém rozpětí doby nové. Literární život byl v starší době méně rozsáhlý než dnes už proto, že bylo méně publika zajímavějšího se o literaturu. Proto také nebyla v literárních dílech patrná tak velká diference ideologická, jako např. v literatuře 19. století, a tak se nám jeví literární život starší doby v jednodušších, ale zároveň zřetelnějších rysech, než je tomu v době nové. Takový pohled z ptáčích perspektiv je neobyčejně poučný pro literárního historika, zejména mladého. Sledování starší literatury je však zajímavé i pro širší okruh zájemců o literaturu, protože lze v historii starší literatury vývojové tendence vykreslit velmi plasticky, takže vystupují nápadněji než v historii literatury nové.

Charakteristický je po té stránce — abych zase uvedl aspoň jeden příklad — vývoj literárních druhů a s ním spjatý vývoj výrazových prostředků v starší době. Protože z počátku literárního vývoje se dochovalo poměrně málo památek, jeví se celý vývoj velmi zřetelně. Tak se dá např. krok za krokem sledovat, jak se postupně křížila epika s lyrikou a jak si nově vznikající lyrickoepické skladby vytvářely novou výrazovou formu. Na počátku souvislého literárního vývoje lyrika a epika užívaly verše. Verš byl pocíťován jako typická výrazová forma projevu *literárního* v protikladu k slovesným projevům povahy neliterární, v mezích verše však byla epika ostře odlišena tvarem verše od lyriky a v mezích epiky se odlišoval tvarem verše vyšší žánr od žánru nižšího. Tomuto rozlišení sloužil různý stupeň přesnosti v zachování počtu slabik verše, a ve verši „rozměrném“ (tj. zachovávajícím důsledně počet slabik) větší nebo menší přesnost v podkládání těžkých dob verše slovními přízvuky. Jakmile se začaly objevovat jako nový literární druh skladby lyrickoepické, vytvořily si nový svérázný různotvar verše v mezích naznačených možností. Vývoj však šel ještě dále. S dalším rozvojem epiky a lyriky bylo třeba tyto slovesné rody ještě více navzájem od sebe rozlišit po výrazové stránce, vytvořit pro ně výrazové formy co nejvíce diferencované. Tak se stávala

výrazovým prostředkem epiky próza a verš se stával typickým výrazovým prostředkem projevů lyrických, lyrickoepických a satirických, tedy takových děl, v nichž vystupoval do popředí subjektivní básníkův vztah k látce, kde byla snaha po objektivním vylíčení děje (příznačná pro epiku) nahrazována snahou uplatňovat hodnotící akcent.⁴⁾ Jestliže pak sledujeme literární vývoj ještě dále, můžeme pozorovat, jak se postupně oddělovala od zábavné prózy próza nauková a jak se i to projevovalo v nové hierarchizaci výrazových prostředků.

Studium výrazových prostředků je podnětné pro literární historii i proto, že se v jejich vývoji výrazně projevuje měnící se sociální základna publika. Charakteristický je třeba na jedné straně výběr výraziva v staročeské epice určené rytířstvu a vzdělcům z řad duchovenstva, a na druhé straně výběr výrazových prostředků tam, kde se hlásí k slovu vzdělanci spjatí s měšťanstvem; jako příklad stačí jen uvést protiklad exkluzivního Života svatě Kateřiny a legendy o svatém Prokopu z Hradeckého rukopisu (obě památky jsou z počátku druhé poloviny 14. století)⁵⁾. I na tento problém naráží literární historik zabývající se novou literaturou a literární kritik na každém kroku, ale právě v literatuře staré se rýsuje neobyčejně ostře.

Uvedený příklad ukazuje, že by se měly na studium nové literatury důsledně aplikovat i některé pracovní postupy, které již zdomácněly při studiu literatury starší. To platí zejména pro práci s textem. Pro badatele pracujícího v oblasti starší literatury je nezbytná filologická erudice, kterou literární kritikové a historikové zabývající se literaturou 19. a 20. století často postrádají. Badatel v oboru starší literatury musí zpravidla pracovat sám bedlivě s textem, zatímco v nové literatuře se této práci literární historik často vyhýbá nebo vůbec se jí nemusí zabývat. Jistěže nesmí filolog pohltit literárního historika, po té stránce je odklon od převážně filologického přístupu k literárnímu dílu oprávněný a měl svůj význam, ale na druhé straně by neměla literární věda zapomínat na to, že literární dílo je *sdělením*. Nástrojem dorozumění je jazyk. Bez jazykové analýzy není možné literárnímu dílu správně porozumět, a proto musí být jazyková stránka literárních děl studována a hodnocena.

Nemyslím snad pouze na hodnocení jazykové správnosti nebo textové přesnosti při práci editorské, jde mi o víc: jde mi o zkoumání textu za účelem proniknutí k obsahu díla a k básníkovu vztahu ke skutečnosti. Po té stránce může velmi mnoho poučného přinést srovnávání textů, z něhož může mnoho vytežit i literární kritik zabývající se literaturou současnou. Jak se projevuje v textových úpravách změněná kulturní situace, pokusil jsem se ukázat na srovnání dvou verzí Rady

⁴⁾ Podrobněji srov. mou stat *Umělecké hodnoty našeho středověkého písemnictví* (Studie ze starší české literatury, 1956, str. 106—150; připojena bibliografie) a příslušné partie v citovaném už *Úvodu do teorie verše* (zvl. str. 58—61) a ve *Studiích o českém verši*, 1959 (zvl. str. 51—60).

⁵⁾ Srov. úvody a poznámky k vydání těchto památek. (*Dvě legendy z doby Karlovy. Legenda o sv. Prokopu. Život sv. Kateřiny*. K vydání připravili Jos. Hrabák a Václ. Vážný; úvod k legendě o sv. Prokopu napsal Jos. H r a b á k, k Životu sv. Kateřiny Ant. Š k a r k a. 1959.)

otce synovi,⁶⁾ v oblasti literatury nové jsem se pokusil srovnáváním nových vydání básní s vydáními původními ukázat na to, jak se v textových změnách provedených autorem rýsuje nejen nový autorův vztah k staršímu textu, ale i jeho nový vztah k životu.⁷⁾ Myslím, že by bylo po té stránce poučné např. v současné literatuře systematické srovnávání časopiseckých vydání jednotlivých textů s vydáními knižními.

4. Aktuálnost studia starší literatury

Jestliže i někteří odborníci přímo okázale přehlížejí starší fáze našeho literárního vývoje a výsledky literárního snažení našich předků před obrozením pokládají za mrtvý balast, je to z velké části proto, že stále ještě nedocenili aktuální význam studia starší literatury. Pokud se objevuje názor, že jediné aktuální je problematika literatury současné, jde o úzké chápání aktuálnosti a o zjednodušování problematiky. Vodu na mlýn tomuto nesprávnému hledisku nahání i to, že studium nové literatury předpokládá daleko menší teoretickou i jazykovědnou výzbroj než studium literatury staré a zdá se být pohodlnější a přinášející rychlejší úspěchy.

Snažil jsem se výše ukázat, jak je povrchní názor, jako by stará literatura neměla co říci dnešku. Pokud se objevuje obdobný názor, že její studium směřuje k samoučelnosti nebo k únikovosti, je to názor stejně pochybený. Doznívá v něm vlastně nihilistický postoj ke kulturnímu dědictví. „Únikovost“ studia není dána jen látkou, únikové může být i studium literatury dnešní. A podobně aktuálnost vědecké práce není dána pouhou současností zkoumaného objektu, nýbrž především důsledky vědecké práce pro společenskou praxi, pro náš život. A po té stránce literárním dějinám ještě někteří pracovníci mnoho dluží. V literárněvědné práci — snad právě proto, že jde o slovesné hodnoty z valné části stále živé — stýká se a prolíná literární historie s literární kritikou; literárněvědný pracovník je snad právě proto v nevýhodě proti pracovníku v oboru historie, neboť historický pohled se snadno jeví očím krátkozrakého „kritika“, který chce vidět sice do budoucnosti, ale přítomnost odtrhuje od minulosti, jako něco stojícího mimo naše budovatelské úsilí a mimo proud živé kultury. Zkrátka jako veteš.

S neplodným historismem je třeba bojovat. Bojujme s ním, ale nevylévejme proto s vaničkou i dítě! Víme, kolik škod natropilo v jazykovědě jednostranně chápané protihistorické stanovisko; braňme se, aby se podobné škody nenatropily i ve vědě literární. Jestliže ve vědě o literatuře existuje dodnes nedomyšlený a paušální odpor k historismu, je to jen proto, že oddělujeme literární historii — od historie. Jako kdybychom zapomněli, že *historie je jen jedna*, jak řekl již před několika desetiletími Zd. Nejedlý.

⁶⁾ *Dvě redakce staročeské Rady otce synovi.* (Studie ze starší české literatury, 1956, str. 168—181.)

⁷⁾ *Nad novými vydáními veršů J. Seiferta, V. Nezvala, F. Bezruč a O. Mikuláška.* (Studie o českém verši, 1959, str. 343—358.)

Nikdo dnes nepochybuje o tom, že studium našich nejstarších dějin má nesmírně politické důsledky; je svrchovaně důležitým úkolem ukázat na základě konkrétního a přesvědčujícího materiálu na to, jaké bylo osídlení našich zemí v předhistorické době a jakou vytvářeli na úsvitě dějin naši předkové hmotnou kulturu. Správným poznáním (a hlavně šířením tohoto poznání) můžeme nejlépe čelit různým protivědeckým teoriím o inferioritě a kulturní neplodnosti Slovanstva v staré době. A podobně je tomu i v mladších obdobích. Sotva najdeme dnes historika, který by chtěl z dějin škrtat celá století; jsou sice doby většího významu a doby významu menšího, znát však musíme celý historický vývoj, neboť jen z tohoto hlediska můžeme spravedlivě a správně zhodnotit jednotlivé vývojové úseky. „Velkou“ dobu v historickém vývoji nepochopíme správně, jestliže ji budeme izolovat od toho, co předcházelo a co následovalo. Naše literárněhistorická praxe však podceňováním studia starší literatury přímo volá po takovémto izolování a po takovémto podávání kusého obrazu místo obrazu celistvého, založeného na studiu celého historického procesu.

Důvody, kterými opírám své tvrzení o aktuálnosti studia starší literatury, jsou dva: politický význam jejího studia a potřeba oživovat kulturní hodnoty minulosti.

Eminentní *politický význam* studia naší starší literatury ukáží aspoň na jednom příkladu, na literatuře 14. století. Jak známo, ve 13. století část panstva v našich zemích — s panujícím rodem v čele — podléhala módě světské literatury německé a přijímala ráda na svých dvorech německé básníky. Dávala se i oslavovat cizími básníky (Jan z Michalovic), pro českého panovníka skládal německý básník rozsáhlý epos o Alexandru Velikém (Ulrich von Etzenbach pro Přemysla Otakara II.), český král Václav II. se dokonce pokoušel v německém milostném básnictví.⁸⁾ Přitom je pochopitelné, že se vytvářely i vztahy mezi německou literaturou a tvorbou skládanou českým jazykem. Tak např. proslulá česká Alexandreida z doby okolo roku 1300 má styčné body se zmíněnou Alexandreidou Němce Ulricha von Etzenbach⁹⁾ a v druhé polovině 14. století bylo podle německých vzorů upraveno česky

⁸⁾ O německém básnictví v středověkých Čechách srov. Arnošt Kraus, *Jan z Michalovic Německá báseň 13. věku*, 1888. Nejnověji z německé strany Alois Schmaus, *Tschechisch-deutsche Literaturbeziehungen*, Deutsche Philologie im Aufriß, Berlin-München 1954, sl. 395—404. K tomu srov. Jiří Daňhelka, *Z mnichovské bohemistiky*, LF 6 (81), 1958, str. 143—145.

⁹⁾ Podrobně jej vyšetřil Hans Holm Biefeldt, *Die Quellen der alttschechischen Alexandreis*, Berlin 1951; k tomu srov. Jos. Hrabák, *K otázce hodnocení staročeské Alexandreidy z hlediska původnosti* (Studie ze starší české literatury, 1956, str. 93—105; je to přepracovaná recenze, otištěná původně v České literatuře. 1, 1953, str. 37—45 pod titulem *Nová práce o staročeské Alexandreidě*). — Specifičnost stě. Alexandreidy se zabývá Miloslav Šváb ve studii *K otázce uměleckého zobrazování ve staročeské Alexandreidě ve srovnání s Alexandreidou Gualterovou* (ve sborníku *Příspěvky k dějinám starší české literatury*, 1958, str. 113—140) a *Některé vztahy naší Alexandreidy k soudobé latinské vzdělanosti v Čechách*, Sborník Vyšší pedagogické školy v Plzni, *Jazyk a literatura* 2, 1959, str. 71—96. Šváb též připravil do tisku rozsáhlou knižní monografii o specifičnosti české Alexandreidy. Biefeldt se vrátil k problematice Alexandreidy na IV. mezinárodním sjezdu slavistů v Moskvě v přednášce *Die Verbindung der tschechischen und deutschen Literatur im 13. Jahrhundert und die Quellen der alttschechischen Alexandreis* (Slavjanskaja filologija 3, Moskva 1958, str. 252—279). Srov. též jeho stať *Zum Stil der alttschechischen Dichtung um 1300* (ve sborníku *Stil- und Formprobleme in der Literatur*; Heidelberg 1959, str. 162—169).

několik rytířských básní (Vévoda Arnošt, Tristrám, Tandariáš, Růžové zahrady).¹⁰⁾ Vztahy k německé literatuře má i nejproslulejší dílo staročeské artistní prózy, Tkadleček.¹¹⁾ Tyto skutečnosti je třeba správně interpretovat, protože mohou snadno vést k špatnému hodnocení naší literatury a tím i celé vzdělanosti ve vztahu ke kultuře německé, a to by mohlo mít dalekosáhlé politické důsledky.

Již před sto léty nedovedla německá věda pochopit, že by staročeská literatura mohla čerpat i z jiných zdrojů než z německých. Proto jinak zasloužilý badatel, Němec z našich zemí Julius Feifalik, předpokládal německé vzory a předlohy i tam, kde jsou jasné předlohy latinské. Počítal prostě se závislostí české kultury na německé jako s faktem, a tam, kde se tento vztah nedal pramenně dokázat, aspoň jej předpokládal. K jakým politickým důsledkům mohou podobné názory vést, ukázalo se po nástupu fašismu ve smutně pro nás proslulém spise Konrada Bittnera *Deutsche und Tschechen* (1936), v němž se německá reakční věda snažila dokázat inferioritu naší kultury ve srovnání s kulturou německou a její závislost na ní, při čemž prý Němci vždy dávali a Češi recipovali, aniž by prokázali tvůrčí schopnosti.¹²⁾ Takové tendence ukazovat na dávnou kulturní závislost Čechů na Němcích mají dalekosáhlý politický význam a je jim nutno čelit. A to je možné jen tím, že postavíme proti překrucování skutečnost, že budeme tendenčně shromážděná fakta správně hodnotit. Toho dosáhneme jen samostatným pečlivým studiem problematiky.

K tomu účelu ovšem nestačí studovat jen ty památky, které souvisí s německou literaturou, ale je třeba studovat starší literaturu jako celek, a to v kontextu celé Evropy. Při bedlivém studiu středověké české literatury v kontextu soudobé evropské tvorby se jeví problematika docela jinak, než jak ji kreslil Bittner. Ukazuje se především specifičnost českých středověkých literárních památek. Je však třeba stále ukazovat, a to stejně širokému publiku u nás jako na mezinárodním poli, že závislost na německých předlohách je často jen zdánlivá a že musí být chápána z dobového názoru na literární dílo, podle něhož byla otázka tematické původnosti chápána podstatně jinak, než jak ji chápe dnešek. Stejně je třeba ukazovat, že se uplatňovala ve vztahu k české tvorbě daleko více tvorba latinská než německá

¹⁰⁾ Těmito skladbami se u nás zabývá Pavel Pešta ve studiích *Rýmové a veršové shody Alexandréidy a Vévody Arnošta*, Sborník prací filosofické fakulty brněnské university 1956, D 3, str. 83—90, a *Poznámky o veršovaných „románech“ v české literatuře 14. století*, Sborník prací filosofické fakulty brněnské university 1960, D 7, str. 36—58. Z německé strany Friedrich Repp v staticích *Kritische Bemerkungen zum alttschechischen Vévoda Arnošt* (Tschechische und slovakische Studien, Liberec 1930, str. 44—55) a *Textkritische Untersuchungen zur Überlieferung des Vévoda Arnošt im Codex Baworowský*, Zeitschrift für Slawistik 1, 1956, str. 41—57, a 2, 1957, str. 26—36.

¹¹⁾ Nejlepší dosud rozbor této skladby podal Jan Vilikovský, *Tkadleček* (Pisemnictví českého středověku, 1948, str. 220—236); zde se dotýká i vztahu k německé předloze Ackermann aus Böhmen. Posledně se zabýval otázkami vztahu Tkadlečka k Ackermannovi L. L. Hammerich a G. Jungbluth, *Zur Stellung des Tkadlec in der Ackermann-Überlieferung*, Zeitschrift für deutsche Philologie, 1955, str. 263.

¹²⁾ Jeho spis odmítl z české strany nejdůkladněji Frank Wolmann, *K metodologii srovnávací slovesnosti slovanské*, 1936.

a že i při tematické závislosti, která byla ve středověku běžnou (německá literatura závisela tematicky na literatuře francouzské), vytvářeli čeští básníci díla odrážející českou skutečnost a celým pojetím naprosto originální.

Podobných otázek je celá řada. Není pochyby o tom, že musí být řešeny, protože jinak bychom mlčky přitakali nesprávným výkladům cizím. Musíme ovšem vidět problematiku v celé její komplexnosti. Tak jako musíme vidět v celkové evropské kulturní konstelaci souvislosti staroněmecké literatury s literaturou francouzskou, musíme dovést i zhodnotit, v čem byl kladný význam německé tvorby na naší půdě, připravující cestu k laicizaci kultury, dříve veskrze klerikální, a tím i první předpoklady k postupnému přibližování literární tvorby lidovým vrstvám. Proti německé vědě jsme však v nevýhodě, už proto, že máme v porovnání s německou vědou poměrně málo pracovníků orientujících se na starou literaturu a medievalistiku. A tomu bude třeba čelit výchovou kádrů a jejich získáváním.

Pokud jde o *oživování kulturních hodnot*, je třeba dívat se i na tuto činnost jako na historický proces, který neustále probíhá. Nedá se dobře říci, že by kánon textů starší literatury, které mohou dát něco dnešnímu čtenáři, byl naprosto ustálen a neměnný. Jistě jsou určitá díla, která tvoří páteř naší literatury starší doby, neboť nesla samu podstatu literárního vývoje, ale kromě toho jsou ještě další díla, jejichž oživení si vyžaduje okamžitá kulturní potřeba. Takovou potřebu může vyvolat např. jubileum (v poslední době Komenského, Všehrdovo) nebo orientace soudobého kulturního nebo politického života na určitou otázku, jako jsou kulturní vztahy k jiným národům (aktuálnost Kroniky moskevské v rámci česko-ruských vztahů), události života literárního (historické písně v souvislosti s novým historickým románem) atd.

Prvním předpokladem k tomu, abychom mohli oživovat staré kulturní hodnoty, které mají co říci dnešku, je jejich objevování, a to znamená soustředěné pramenné studium, co možná soustavné a komplexní. Možná, že se bude jevit jako práce na dlouhé lokty a nepřinášející bezprostředně praktický efekt, ale na to by se nemělo hledět. Vědecká práce neztrácí svou hodnotu tím, že se její výsledky ihned nepublikují a ukládají se prozatím do archívu; podstatné není publikování, nýbrž to, aby výsledky vědeckého bádání byly připraveny k využití.

Má-li široce založená práce svůj cíl a má-li ho dosáhnout, nesmí probíhat živelně, musí být plánována co do své náplně a dobře metodicky promyšlena co do způsobu zpracování. A tu se rýsují některé základní problémy, které je nutno si ujasnit.

5. Hlavní problémy

V první řadě je třeba si uvědomit, co je to vlastně starší literatura. Zde se rýsují dvě dílčí otázky: vymezení časové a vymezení jazykové.

Časové vymezení je relativní; je to dáno už tím, že se od starší tvorby stále více vzdalujeme a že se tak posouvá naše perspektiva, ze které se na ni díváme. Dnes

zpravidla zahrnujeme do starší literatury tvorbu od nejstarších dob do sedmdesátých let 18. století, tj. do počátku obrození. Je to doba velmi dlouhá (objímá skoro 900 let), v níž se výrazně měnil náš sociální i kulturní život a začlenění literatury do života. Z toho nutně vyplývá, že se musí měnit i náš pohled na jednotlivé vývojové fáze, tj. že se nemůžeme na všechna její díla dívat stejnými očima, ale musíme je chápat a hodnotit podle specifických dobových hledisek. Z toho pak vyplývá, že i metoda, s níž zpracováváme jednotlivá období starší literatury, musí se modifikovat podle jednotlivých period.

Ale starší literatura se liší od moderní literatury ve svém historickém vývoji i z hlediska jazykového. V nejstarší tvorbě nebyla dosud vázanost národní literatury k národnímu jazyku, a proto musíme do oblasti české literatury zahrnovat i díla psaná staroslověnsky a latinsky. Proto je třeba určit, kdy se stala v literárním procesu čeština natolik dominantní, že můžeme klást rovnítko mezi literaturou českou a literaturou psanou česky, jak je tomu dnes. S touto jazykovou problematikou vystává pak otázka, která se rovněž s naléhavostí staví teprve v posledních letech, totiž kde hledat hranici mezi starší literaturou českou a slovenskou.

Druhý komplex otázek je dán specifičností literárního života v starší době. Beze zřetelů k zvláštnostem literárního života není možná žádná práce v oboru starší literatury. Už základní problém literární historie, totiž vysledování hlavních vývojových linií a vypracování periodizace literárních dějin, musí se opírat o znalost zvláštních podmínek, v nichž se slovesná tvorba vyvíjela, a specifických úkolů, které řešila. Kromě toho nám pomůže znalost literárního života i pracovat s textem. Protože byl literární život v staré době po mnoha stránkách odlišný od literárního života dnešního, nesmíme ani na práci s textem mechanicky aplikovat hlediska dnešní textologie, vypracovaná pro potřeby literatury nové. Musíme vycházet z toho, jaké bylo v jednotlivých vývojových fázích začlenění písemnictví do života společnosti, jaký byl jeho vztah k tvorbě ústní a jak se postupně vytvářel požadavek pevně fixovaného textu. Znalost těchto aspektů má pak dalekosáhlý význam pro otázku, který z dochovaných textů se má stát východiskem literárněvědného zkoumání a jakým způsobem se mají texty pro potřebu literárních historiků vydávat. Ukáže se, že nelze stanovit nějaká pravidla vhodná pro celou starší dobu, ale že je nutno hledět ke specifičnosti jednotlivých období.

Tím, že se zamýšlíme nad specifičností literárního života v starší době z hlediska textu, dostáváme se i k problematice literárního procesu. Při studiu starší literatury nesmíme zapomínat na to, že literární proces probíhal za podmínek odlišných od literárního života dnešního. Proto je třeba především si uvědomit, jak řešit při studiu starší literatury otázku literárních proudů a směrů.

Další skupinu problémů tvoří stanovení „bílých míst na mapě“ naší starší literatury. Nemyslím problémy teoretické, ale spíš mi jde o mezery ve znalosti materiálu. Tu je třeba postupovat obezřetně, stanovit úkoly poznání a na jejich základě teprve hierarchizovat problémy podle jejich naléhavosti: nejde o zaplnění všech

mezer, to by byla práce nad síly jedné generace a obávám se, že namnoze neúčelná. Proto je třeba určit, které mezery v poznání starší literatury jsou překážkou k poznání literárního procesu v starší době. Otázka mezer ve vědění nemůže být tedy kladena izolovaně od komplexu problémů literárněhistorických. Dosavadní poznání ukazuje, že jsou takové základní otázky tři: je to systematické zkoumání textů, které ukazují, jak probíhal vývoj naší starší literatury směrem k demokratické kultury, dále zkoumání literatury za humanismu a konečně zkoumání lidové a pololidové tvorby v době pobělohorské.

Úsilí o demokratizaci je páteří literárního procesu v starší době. Narazil na ně v podstatě již Dobrovský a vyrovnávala se s ním pokroková historiografie pozdější, zejména Karel Sabina. Pak však nastal jakýsi odliv od této problematiky a teprve dnes znova naléhavě cítíme, jak je aktuální její sledování.

Neméně zůstala starší literární věda dlužna literatuře mezi husitstvím a obrozením. Především literatura humanistického období bude muset být prozkoumána od základu. Zvláštní problematiku zde otvírá latinská tvorba za humanismu. Za husitství byl vytvořen pocit vázanosti české literatury na český spisovný jazyk, za humanismu však nastává zase zesílení latiny v literárním životě. Jak tuto novou vlnu latinské tvorby hodnotit, jak ji interpretovat a začlenit do našeho literárního vývoje, to zůstává otázkou dosud nerozřešenou.

Ještě méně než období humanistické je známo období pobělohorské. Dosud bylo studováno jen velmi jednostranně, neboť se při zkoumání jeho slovesné kultury nebrala v úvahu ústní lidová tvorba. Vedle lidové slovesnosti zde bude však třeba studovat i tvorbu pololidovou, rukopisnou literaturu písmáků a drobné městské inteligence, která namnoze zapadla, ale tím spíše musí být objevována, poznávána a studována. Příklad sovětské vědy, která systematicky zkoumá právě tuto problematiku, měl by být naší vědou následován.¹³⁾

¹³⁾ Srov. především tyto sovětské práce: V. P. Adrianova-Peretc, *Očerki po istorii russkoj satiričeskoj literatury XVII veka*. Izd-vo AN SSSR, M.-L. 1937. — V. I. Malyšev, *Povest' o Suchane. Iz istorii russkoj povesti XVII-veka*. M.-L. 1956. — A. V. Pozdnejev, *Rukopisnyje pesenniki XVII — XVIII vekov*. Učenyje zapiski Mosk. zaočného ped. in-ta, t. I, M. 1958, str. 5—112. — V. D. Kuz'mina, *Russkij demokratičeskij teatr XVIII veka*. Izd-vo AN SSSR, M. 1958. — Dmitrij Lichačev, *Drevnerusskoje rukopisnoje nasledije i nekotoryje metodičeskie principy jeho izučeniya*, Slavia 27 (1958), č. 4, str. 585—599. — M. N. Tichomirov, *Gorodskaja pis'mennost' v drevnej Rusi XI—XIII vekov*, Trudy otdela drevnerusskoj literatury, t. IX, 1953, str. 51—66. — M. O. Skripil, *Starinnaja, russkaja povest' v sovetskom literaturovedenii*, Učenyje zapiski Gos. ped. in-ta im. Gercena, L. 1948, str. 40—47. — S. F. Jeleonskij, *Iz istorii massovoj literatury. Lubočnyje listy*, Izvestija AN SSSR, OLiJa 14 (1955), vyp. 5, str. 448—459. — Sovětští literární badatelé zejména důkladně zpracovali teorii a dějiny jednoho z početných žánrů rukopisné literatury — psané povídky; srov. podrobnou bibliografii literatury předmětu v knihách: N. K. Piksarov, *Starorusskaja povest'*. Gosizdat, M.—P. 1923. — *Bibliografija drevne-russkoj literatury. Drevne-russkaja povest'*. Vyp. I. Sostavili V. P. Adrianova-Peretc i V. F. Pokrovskaja. Izd-vo AN SSSR, M.—L. 1940. — *Bibliografija drevnerusskoj povesti*. Sostavil A. A. Nazarevskij. Izd-vo AN SSSR, M.—L. 1955. — Velkou pozornost věnují rukopisné literatuře staré Rusi akademické publikace (ročenky): *Russkij folklor. Materialy i issledovanija*. Izd-vo AN SSSR, M.—L., t. IV, 1956—1960; *Trudy otdela drevnerusskoj literatury*. Izd-vo AN SSSR, tt. I-XVI, M.-L. 1934—1960 a sb. „XVIII vek“. Izd-vo AN SSSR, tt. I-Y, M.-L. 1935—1960.

Na základě uvedených tří komplexů otázek bude konečně možno stanovit, které *hlavní požadavky* budou muset plnit velké dějiny starší literatury. Z toho vyplynou i hlavní metodologické požadavky pro zpracování látky, které bude muset být do značné míry rozdílné od zpracování látky v dějinách literatury nové, jak to vyplývá už ze specifického poslání dějin starší literatury.